

Лушпай Л. І. Булінг як соціально-педагогічна проблема та шляхи її вирішення (на прикладі досвіду середніх загальноосвітніх шкіл Великої Британії). – Київ, 2010. – С. 126–131.

Лушпай Людмила Іванівна,
аспірантка кафедри
психолого-педагогічних дисциплін
Національного університету
«Острозька академія»

БУЛЛІНГ ЯК СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНА ПРОБЛЕМА ТА ШЛЯХИ ЇЇ ВИРІШЕННЯ

(на прикладі досвіду середніх загальноосвітніх шкіл Великої Британії)

У статті проаналізовано явище булінгу з соціально-педагогічної точки зору. Доводиться, що діючі в суспільстві гендерні стереотипи спричиняють виникнення цієї проблеми. Заходи, спрямовані на викорінення цього явища, є важливим напрямком виховання гендерної культури молодого покоління.

Problem of bullying is analysed from socio-pedagogical perspective. The author proves that bullying is caused by the existing gender stereotypes. Anti-bullying strategies are of great importance in forming gender culture of a young generation.

В статье проанализирована проблема буллинга с социально-педагогической точки зрения. Гендерные стереотипы, действующие в обществе, способствуют возникновению буллинга. Воспитание гендерной культуры молодого поколения должно включать антибуллинговое направление.

Проведений нами аналіз британської педагогічної літератури показав, що багато досліджень британських колег присвячено проблемі булінгу у молодшій і старшій середній школі (Н. Данкансон, П. Махоні, П. Рандолл, Дж. Салісбері та ін.). Назва "булінг" походить від англійського слова 'bully', яке означає хуліган, забіяка, людина, яка використовує свою силу і владу, щоб налякати, або заподіяти шкоду слабшим людям. Слово булінг (bullying) означає агресивну поведінку однієї людини відносно іншої людини з метою заподіяти їй моральну або фізичну шкоду, принизити її і в такий спосіб утвердити свою владу.

Явище буллінгу досить часто зустрічається і в дорослих трудових колективах, проте ця поведінка бере свій початок у молодшому підлітковому віці, коли одним з основних агентів гендерної соціалізації є школа. Буллінг є явищем розповсюдженим і серед хлопців, і серед дівчат, хоча частіше до такої поведінки вдаються хлопці. Буллінг є явищем інтернаціональним і досліджується вченими багатьох країн: Америки, Великої Британії, Канади, Норвегії, Фінляндії та інших. Як зазначає відомий російський науковець І. Кон, за останні 20 років «буллінг» став міжнародним соціально-психологічним і педагогічним терміном, який означає складну сукупність соціальних, психологічних і педагогічних проблем [1, с.15].

У науковій літературі, присвяченій питанням буллінгу, представлено багато визначень цього явища. Х. Лейманн визначає буллінг як «соціальну взаємодію, через яку одна людина (іноді декілька) зазнають нападів іншої людини (іноді декількох, але, як правило не більше чотирьох) майже щодня впродовж тривалого періоду (декількох місяців), що викликає у жертви стан безпомічності і виключення з групи» [3, с.10].

Л. Кішлі вважає, що основною характеристикою буллінгу є емоційне приниження, образа почуттів людини, що призводить до виключення її з групи. Дослідниця зазначає, що буллінг – це агресивна поведінка, яка спрямована на приниження почуттів, висловлювання негативних емоцій і принизливих оцінок щодо іншої людини. При цьому буллінг не є порушенням закону, адже в кримінальному кодексі, як правило, немає закону, згідно якого така поведінка карається.

Дослідниця виділяє сім ознак буллінгу:

1. Емоційне приниження включає вербальні і невербальні способи вираження. Вербальні способи – це негативно забарвлені висловлювання, використання підвищеного тону, крик, звинувачення у помилках, приниження здобутків і досягнень людини. Невербальні способи – зневажливий погляд, мовчазне засудження, образливі жести тощо.

2. Продовження емоційно образливої і принизливої поведінки впродовж тривалого періоду. Жертви булінгу визнають, що навіть, якщо неприйняття і несхвалення висловлюється у відносно м'якій формі, але впродовж тривалого періоду, виникає відчуття загнаності і відсутності виходу.
3. Непривітна і недовірлива поведінка також класифікується як булінг.
4. Втручання у приватне життя людини.
5. Якщо наслідком агресивного, негативного ставлення до людини є погіршення психологічного і фізичного стану цієї людини, то така поведінка визначається як булінг.
6. Якщо агресор має намір завдати шкоду іншій людині, або дозволяє чи сприяє, щоб ця людина пережила травмуючі події, ця поведінка є булінгом.
7. Агресор займає вище становище ніж його жертва і відповідно дозволяє собі дії, що принижують гідність і завдають моральної або фізичної шкоди іншій людині [3, с.12 – 13].

Як зазначає П. Рандолл, є очевидним, що жодна дитина не народжується з якимось особливим геном булінгу, який чекає на сприятливі обставини, щоб розпочати свою руйнівну дію. Більшість розуміє, що людина, яка поводить себе подібним способом є продуктом складних соціальних процесів, які через недосконале навчання і виховання, створюють антисоціальну особистість, схильну до агресивного маніпулювання іншими людьми, як правило, слабшими. До тих пір, поки моделі соціалізації (у тому числі й гендерної) будуть недосконалими, невідповідними розвитку сучасного суспільства, будуть виховуватися люди, які ставатимуть ініціаторами булінгу у школі, на робочому місці, в сім'ї [3, с. 73]

Британський науковець Н. Данкансон досліджував такий різновид булінгу як вживання образливих, сексуально забарвлених слів у спілкуванні учнів молодшої і старшої середньої школи. Вчений мав на меті з'ясувати як впливає

така поведінка на формування гендерної ідентичності молодого покоління, які чинники сприяють виникненню такої поведінки.

Завданнями дослідження було:

- виявити глибинні причини агресивних проявів міжстатевого спілкування у середній школі;
- дослідити поведінкову репрезентацію досвіду учнів у процесі шкільного навчання і виховання;
- з'ясувати особливості підліткового періоду, які визначають міжстатеве спілкування у молодшій і старшій середній школі;
- визначити вплив гендерної соціалізації і гендерного виховання підлітків на формування міжстатевих взаємин у середній школі.

У дослідженні брали участь 4 середні школи, які були розташовані на одній географічній території – графство Мідленд у центральній Англії, але презентували 2 різні за культурними характеристиками громади. Це були загальноосвітні середні школи, де спільно навчалися дівчата і хлопці; кількість учнів у кожній школі дорівнювала від 850 до 1100 учнів; учні цих шкіл належали до різних етнічних груп у різних пропорціях; всі школи були розташовані в місті; більшість дітей належали до сімей робітничого класу.

Впродовж семи років Н. Данкансон проводив своє дослідження - перед ним пройшло три покоління школярів. При цьому дослідник зазначає, що його вразила всюдисущність гендеру: гендерна складова була присутня у всіх ситуаціях і сферах шкільного життя.

Вчений зауважує, що світ взаємин підлітків – це дуже закрита сфера. Часто вчителі, батьки, науковці не мають доступу до неї. Проте, ця закрита, замкнена, приватна сфера існує у найбільш яскравих, сильних, напружених соціальних формах у межах організованої, впорядкованої і бюрократизованої інституції, якою є середня школа [2; 5].

Міжособистісні конфлікти між дівчатами і хлопцями у середній школі з використанням сексуально забарвленої образливої лексики, відбуваються майже щодня. Чіткі гендерні відмінності простежувалися в цих конфліктах між

учнями обох статей. Хлопчики 11-13 років (учні молодшої середньої школи) зазнавали образ як від однолітків-дівчат, так і від однолітків-хлопців.

Подібного поведження зазнавали хлопці, які належали до двох груп. Перша група – хлопці, які не мали авторитету в групі однолітків (і дівчат, і хлопців), зазнавали ситуацій соціальної ізоляції, хоча далеко не завжди мали низькі показники у навчанні. Часто про таких дітей схвально відгукувалися вчителі, але це не сприяло підвищенню їх статусу серед однолітків. Певно, м'якість і делікатність були основними рисами їх характеру, що не створювало бажаного образу маскулінності.

Друга група – це занадто агресивні хлопці, з погано розвиненими комунікативними навичками і, як правило, низькою академічною успішністю. Хоча, деяких дівчаток і приваблює їх агресивність і імпульсивність, такі хлопці теж часто зазнають принизливого поведження з використанням образливої сексуально забарвленої лексики, оскільки легко втрачають контроль над своєю поведінкою, і в такий спосіб дозволяють своїм кривдникам відчутти свою перевагу і підвищити свій статус в групі.

У підлітковому віці надзвичайно важливо мати авторитет у групі однолітків, здобути серед них повагу і авторитет. Для формування соціальної ідентичності дівчинки чи хлопчика це є необхідним. Часто діти у цьому віці порушують дисципліну на уроках, зухвало поведуться з учителями тільки для того, щоб завоювати повагу однокласників. Проте, завоювання авторитету і поваги серед вчителів не вважається серед молодших підлітків значним здобутком, цьому не надається значення і це не викликає повагу.

Хлопчики надають великого значення своїй належності до групи, до більшості, особливо у молодшому підлітковому віці. У них існує потреба належати до авторитетної серед однолітків групи. В цьому віці ще не існує потреби проявити свою індивідуальність, виділитися з групи. Індивідуальність означає егоїстичність, порушення правил поведінки і впевненість у своїй незвичайності і особливості.

Дівчатка і хлопчики молодшого підліткового віку не люблять, коли їх виділяють з групи вчителі – хвалять, або засуджують. Якщо їх поведінка не схвалюється вчителями, діти часто використовують слово «нормально», намагаючись класифікувати її як прийнятну.

Маскулінність хлопчиків молодшого шкільного віку проявляється і формується через членство в групі, де діють правила змагальності і цінується досягнення успіху. Щоб бути мужнім, треба мати велику твердість характеру і непохитну віру у свої сили, тобто бути дуже самовпевненим. Як бачимо, ці якості є обов'язковими для такого соціального конструкту як маскулінність, причому у доміантній формі.

Ставлення хлопчиків молодшого підліткового віку до дівчаток ще не містить у собі еротичний компонент. Дівчатка сприймаються як такі, що відволікають від суто хлопчачих справ, і хлопчики цієї вікової групи ще не здатні будувати романтичні взаємини з ними, виконуючи їх бажання. Хлопці молодшого підліткового віку майже ніколи не сприймають дівчат-однолітків як друзів, або рівноцінних партнерів. Вони можуть вживати грубі слова (товста корова, непотріб тощо) з метою образити дівчинку, хоча ударити її вважається неприйнятним і поганим вчинком. В той же час, не зважаючи на ці обставини, серед хлопців вважається прийнятним і позитивним шукати прихильності дівчаток.

Агресивні прояви міжстатевого спілкування учнів середніх шкіл пов'язані з найбільш розповсюдженою моделлю гендерної соціалізації молодого покоління, основною ознакою якої є глибоко вкорінені у свідомість і діючі гендерні стереотипи. Ці гендерні стереотипи, які відтворюють маскулінність і фемінінність як біполярні конструкти, що знаходяться у постійному протистоянні, прямо впливають на поведінку молодого покоління, зокрема учнів молодшої і старшої середньої школи.

У поведінці учнів середньої школи гендерні стереотипи сприяють виникненню і формуванню такого негативно явища як буллінг, одним з різновидів якого є агресивна вербальна поведінка з уживанням сексуальної

негативно забарвленої лексики. Основною діяльністю підлітків є спілкування. Спілкування з однолітками є визначальним для формування соціальної ідентичності молодого людини, зокрема її гендерної складової. Саме у цьому віці формуються майбутні гендерні ролі, які визначають подальший шлях людини у всіх сферах суспільного буття [2; 3; 5].

Дослідник наголошує, що ті моделі гендерної соціалізації, які є загальноприйнятими в суспільстві, і які базуються на розповсюджених гендерних стереотипах, уявленнях яким має бути «справжній чоловік», або «справжня жінка», суттєво впливають на формування соціальної ідентичності молодого покоління. Гендер, або гендерна складова, при цьому є обов'язковим компонентом соціальної ідентичності.

Те, що педагоги у більшості випадків ігнорують подібні конфлікти і не знають як поводитися їм самим у подібних ситуаціях свідчить про їх непідготовленість до гендерного виховання молодого покоління, а також про низький рівень гендерної культури суспільства взагалі. Отже, як бачимо, загальноприйняті в суспільстві атрибути "справжнього чоловіка" впливають на формування відчуття власної соціальної значущості і на побудування гармонійних взаємин між статями, обмежуючи діапазон соціальних і психологічних ролей, формування і розвиток необхідних в житті особистісних якостей (здатність до побудови гармонійних, довірливих взаємин, емпатії тощо).

Таким чином, виходить, що культура суспільства, невід'ємною складовою якої є гендер, впливає на підліткову субкультуру, на її формування і розвиток. Підлітки дорослішають, вступають у доросле життя, стаючи повноправними членами дорослого суспільства і, маючи часто болісний і травмуючий досвід спілкування в контексті підліткової субкультури, який впливає на формування і розвиток гендерної культури суспільства. Виходить замкнене коло, розірвати яке може правильне, спрямоване на пом'якшення гендерних стереотипів, гендерне виховання у середній школі.

Буллінг у середній школі потребує не тільки реакції педагогів і адміністрації школи, а й грамотно розроблених, ефективних стратегій, спрямованих на попередження і вирішення подібних ситуацій. Н. Данкансон, П. Рандолл, Дж. Салісбері зазначають, що впродовж тривалого періоду загальноприйнята серед педагогів думка щодо подібних ситуацій полягала в тому, що образи, конфлікти і травля завжди були присутні у дитячих колективах, що, як правило, діти легко забувають подібні конфліктні ситуації.

Дж. Салісбері доводить, що до буллингу частіше вдаються хлопці. Багато вчителів вважають таку поведінку прийнятною для хлопців, аргументуючи своє ставлення стереотипним поясненням «хлопці завжди будуть хлопцями», а отже на генетичному рівні мають схильність до проявів агресії. Сумним наслідком такого ставлення до буллингу з боку педагогів є також ставлення самих учнів до насильницької і образливої поведінки. Багато дівчат і хлопців вважають таку поведінку нормою. [5, с. 2].

П. Рандолл, Н. Данкансон у своїх працях підкреслюють, що у дівчат і хлопців, які стають жертвами буллингу, знижується самооцінка, в деяких випадках погіршується пам'ять, знижується академічна успішність. До того ж страждають також члени їх сімей (батьки, сестри, брати), які бачать пригнічений стан жертви і не знають як допомогти, бо часто дитина не зізнається у справжній причині свого важкого психологічного стану.

Ми поділяємо думку переважної більшості британських дослідників, що причини розповсюдженості буллингу соціальні. Роль чоловіка як годувальника сім'ї, який забезпечує матеріальний добробут, має непохитну владу і незаперечний авторитет у родині, відходить у минуле. Проте у культурі сучасного суспільства (практично у всіх сферах) діють застарілі норми маскулінності - стати чоловіком можна через утвердження своєї влади. Альтернативні шляхи і способи ще дуже нечіткі й неоформлені. Отже, буллінг залишається загальноприйнятим шляхом набуття чоловічості.

Не тільки багато педагогів приймають буллінг як норму, але й суспільство поблажливо ставиться до цього ганебного явища. У трудових колективах

дорослих людей буллінг є розповсюдженою практикою. Таке ставлення до буллингу заважає створювати і розробляти ефективні стратегії, спрямовані на викорінення цього явища.

Викорінення цього явища – є завданням надзвичайно складним, оскільки потребує зміни моделі взаємин між жінками і чоловіками на сучасному етапі розвитку суспільства. Середня школа є важливою інституцією суспільства, яка покликана зробити значний внесок у вирішення цього надзвичайно складного завдання.

Дж. Салісбері наголошує, що нам всім, а педагогам середніх шкіл особливо, необхідно пам'ятати і постійно нагадувати собі, що такі традиційні чоловічі характеристики як сила, націленість владою і можливість контролювати не є вродженими. Ці риси є переважно соціальними конструктами, які були створені культурою, ідеологією суспільства у процесі історичного розвитку. Таким чином, ця створена, або умовна маскуліність перестає бути незмінною, даною від природи, а стає тимчасовим, змінним конструктом. І головне таким конструктом, який вчителі, батьки і учні можуть змінити за допомогою власних активних зусиль. Таким чином, на шкільних педагогів покладається завдання гендерного виховання хлопців, яке відповідає сучасним реаліям. Однією з головних цілей гендерного виховання молодого покоління є викорінення буллингу у міжстатевих відносинах.

Наукові дослідження буллингу привернули увагу педагогічної спільноти і Міністерства освіти Великої Британії до проблеми гендерної соціалізації і гендерного виховання учнів середніх шкіл, а також до необхідності виховання у молодого покоління гендерної культури. У 2006 році Міністерство освіти Великої Британії розробило рекомендації і стратегії, спрямовані на запобігання і викорінення буллингу у середніх школах – “Safe to Learn: Anti-bullying Work at School” [4].

У цьому документі наголошується, що буллінг – це неприпустиме явище в школі і кожен, хто працює у сфері шкільної освіти, є відповідальним за створення такої шкільної культури, де буллингу немає місця. Згідно частини 2

Закону про освіту і інспектування 2006 року директори середніх шкіл повинні визначати критерії поведінки учнів у школі, які включають винагороди, санкції і стратегії управління поведінкою учнів. Директор і педагоги мають право застосовувати дисциплінарні заходи, якщо випадки буллінгу мають місце і поза школою, наприклад, кібербуллінг. Анти-буллінгова складова – має стати важливим напрямком загальної політики школи.

Міністерство освіти рекомендує прийняти кожній школі важливий документ – Устав щодо буллінгу – “Bullying – A Charter for Action”. Цей документ має містити чітко розроблені критерії самооцінки для учнів, за допомогою яких можна визначити своє відношення до буллінгу - чи схильна конкретна людина бути ініціатором ситуацій буллінгу, чи жертвою, чи має правильну позицію щодо подібної поведінки.

Необхідно залучити до роботи з буллінгом не тільки педагогів, а й батьків, громаду, самих учнів, представників органів управління освітою, церкву, поліцію. Директорам шкіл рекомендовано призначити педагога або психолога зі штату школи (Behaviour and Attendance Consultant), який був би відповідальним за вирішення питань, пов'язаних з буллінгом, і в обов'язки якого входило би спостереження за поведінкою учнів, консультування і надання необхідної допомоги.

Школам рекомендовано регулярно проводити моніторинг ситуацій спілкування учнів на предмет виявлення буллінгу. Це допоможе визначити ефективні заходи, спрямовані на викорінення такої поведінки. Цілі впровадження антибуллінгових шкільних заходів наступні:

- попередити, або зупинити шкідливу поведінку, яка спрямована на заподіяння шкоди іншому;
- реагувати на випадки буллінгу розумно, адекватно (педагогам і психологам потрібно застосовувати професійні знання і уважне ставлення до кожної дитини);
- захищати учнів, які стають жертвами буллінгу, допомагати їм у подоланні негативних наслідків буллінгу;

- застосовувати дисциплінарні покарання до учнів, які ініціюють буллінг і допомагати їм зробити правильні висновки щодо неприпустимості подібної поведінки і власної відповідальності за свої дії.

Велика увага приділяється превентивним заходам, а саме:

- ефективному управлінню школою, коли чітко робиться акцент на неприпустимості буллингу;
- використанню навчальних можливостей з метою попередження буллингу (необхідно включати питання, пов'язані з буллінгом у навчальні програми з таких предметів як, наприклад, “Personal, Social and Health Education”, який присвячений основам психології, соціального життя і здоровому способу життя, Citizenship classes – права і обов'язки громадянина);
- організації соціальних заходів, відповідно до шкільного календаря позакласних подій, спрямованих на підвищення обізнаності учнів щодо питань, пов'язаних з буллінгом і попередження його випадків (наприклад, антибуллінгових тижднів – Anti-bullying Week, конференції, присвячені зазначеній проблематиці).

Таким чином, ефективна робота з буллінгом, як важливий напрямок виховання гендерної культури молодого покоління, можлива за умови утвердження його у державній освітній політиці. Необхідно готувати педагогів до роботи з буллінгом у середній загальноосвітній школі, а також обов'язково залучати психологічні служби, батьків, органи управління освітою, членів громади, церкву, правоохоронні служби.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Кон И.С. Что такое буллинг и как с ним бороться? / И.С. Кон // Семья и школа. – 2006. - № 11. – с. 15-17.
2. Dankanson N. Sexual Bullying: Gender Conflict and Pupil Culture in Secondary Schools / N. Dancanson. – Routledge, 1999. – 177 p. Режим доступу: <http://site.ebrary.com/lib/bckharkiv/Doc?id=10071157>

3. Randall P. *Bullying in Adulthood: Assessing the Bullies and Their Victims* / P. Randall. – Florence, KY, USA: Brunner-Routledge, 2001. Режим доступа: <http://site.ebrary.com/lib/bckharkiv/Doc?id=10053591>
4. *Safe to Learn: Embedding Anti-Bullying Work in Schools* / Department for Children, Schools and Families guidance. – 2008. Режим доступа: www.teachernet.gov.uk/wholeschool/behaviour/tacklingbullying/racistbullying
5. Salisbury J. *Challenging Macho Values: Ways of Working with Boys in Secondary Schools* / J. Salisbury. – Routledge Falmer, 1999. – 338p. Режим доступа: <http://site.ebrary.com/lib/bckharkiv/Doc?id=100957668>